

संसदीय कार्यपध्दती

संक्षिप्त मालिका

समितीची रचना व कार्यपध्दती

(लोकलेखा समिती)

महाराष्ट्र विधानमंडळ सचिवालय,
विधान भवन, मुंबई-४०० ०३२

एप्रिल, २०१५

समितीची रचना व कार्यपध्दती

(लोकलेखा समिती)

लोकलेखा समिती

समितीची रचना :-

विधानमंडळाच्या वित्तीय समित्यांपैकी लोकलेखा समिती ही एक महत्वाची समिती आहे.

पार्श्वभूमी

लोकलेखा समिती सर्वप्रथम सन १९२१ मध्ये गव्हर्नमेन्ट ऑफ इंडिया ॲक्ट, १९१९ च्या कलम ७२ (३) अन्वये मुंबई विधानपरिषदेच्या नियम ३३ व ३४ मधील तरतुदीनुसार गठित करण्यात आली. त्यानंतर लोकलेखा समितीची रचना व अधिकार यात बदल होत गेला. सन १९२१ मध्ये या समितीमध्ये शासकीय व अशासकीय सदस्य मिळून एकूण १० सदस्य संख्या होती. त्यामध्ये सन १९५४ मध्ये वाढ होऊन ती १५ एवढी झाली. हे सर्व सदस्य विधानसभेने निवडून दिलेले सदस्य होते. सन १९३५ ते १९३७ या काळात वित्तीय लेखे तपासण्यासाठी लोकलेखा समिती अस्तित्वात नव्हती. सन १९३९ ते १९४३ - ४४ या कालावधीत तत्कालीन राज्यपालांनी एक तदर्थ समिती नेमली होती. नोव्हेंबर १९५६, मध्ये राज्यांची पुनर्रचना झाल्यामुळे तसेच, विधीमंडळ सदस्यांची वाढलेली संख्या लक्षात घेऊन, विधानमंडळाच्या सुधारित नियमानुसार दिनांक २३ नोव्हेंबर, १९५६ रोजी लोकलेखा समितीची सदस्य संख्या समिती प्रमुखांसह २१ करण्यात आली. दिनांक २७ डिसेंबर, १९५७ मध्ये विधानसभा व विधानपरिषद नियमात सुधारणा झाल्यामुळे या समितीवर विधानपरिषद सदस्यांना प्रतिनिधीत्व देणे आवश्यक ठरले व त्यानुसार विधानपरिषदेच्या सहा सदस्यांचा समितीत समावेश करण्यात आल्याने समितीची सदस्य संख्या २७ करण्यात आली त्याचबरोबर वित्तमंत्र्यांची या समितीचे पदसिध्द समिती प्रमुख म्हणून नियुक्ती सुरु राहिली. त्यानंतर प्रमाणशीर प्रतिनिधीत्वाच्या तत्वानुसार **एकलसंक्रमणीय** मतदान पध्दतीनुसार समितीवर सदस्य म्हणून निवड करण्यासाठी निवडणुकीचे तत्व अंगिकारण्यात आले व त्यानुसार दिनांक २४ ऑगस्ट, १९६० रोजी १९ सदस्यांची (१५ विधानसभा सदस्य व ४ विधानपरिषद सदस्य) लोकलेखा समिती नव्याने गठीत करण्यात आली तेव्हा या समितीचा कार्यकाल सन १९९९ पर्यंत १ वर्षाचा होता. तथापि भारताचे नियंत्रक व महालेखापरिक्षक यांनी त्यांच्या दिनांक १२ व १८ एप्रिल, २००० रोजीच्या पत्रान्वये लोकलेखा समितीचा कार्यकाल २ वर्षाचा करण्यात यावा अशी विनंती केली होती. त्यानुसार मा.पिठासीन अधिकारी, यांच्या अनुमतीने सन २०००-२००१ या वर्षापासून गठीत करण्यात आलेल्या समितीचा कार्यकाल हा २ वर्षाचा करण्यात आला आहे.

एप्रिल, १९८१ मध्ये विधानसभा व विधानपरिषद नियमांमध्ये बदल करण्यात आला व त्यानुसार लोकलेखा समितीची सदस्य संख्या २५ करण्यात आली (२० विधानसभा सदस्य व ५ विधानपरिषद सदस्य) व समितीवरील सदस्यांची नियुक्ती वर उल्लेखिलेल्या **एकलसंक्रमणीय** मतदान पध्दतीनुसार निवडणुकीने न करता मा.सभापती,

महाराष्ट्र विधानपरिषद व मा.अध्यक्ष, महाराष्ट्र विधानसभा यांना दोन्ही सभागृहातील पक्षांचे बलाबल विचारात घेऊन या समितीवरील विधानसभा व विधानपरिषदेच्या सदस्यांची सदस्य म्हणून नामनियुक्त करण्याचे अधिकार देण्यात आले.

लोकलेखा समितीचा कालावधी २ वर्षांचा करण्याबाबत विधानसभा व विधानपरिषद नियमांमध्ये बदल करण्याची कार्यवाही सुरु असून मा.सभापती, महाराष्ट्र विधानपरिषद व मा.अध्यक्ष, महाराष्ट्र विधानसभा यांच्या निदेशानुसार लोकलेखा समितीचा कालावधी २ वर्षांचा करण्यात आला आहे. सन १९६० पूर्वी मा. वित्त मंत्री, लोकलेखा समितीचे पदसिध्द समिती प्रमुख म्हणून काम पहात असत. परंतु ऑगस्ट, १९६० मध्ये विधानसभा व विधानपरिषद नियमांमध्ये करण्यात आलेल्या दुरुस्तीनुसार या समितीवर बिनसरकारी सदस्य, अध्यक्ष अथवा समिती प्रमुख म्हणून नियुक्त करण्याची तरतूद करण्यात आली. त्यानंतर मार्च-एप्रिल, १९६९ पासून संसदेतील कार्यपध्दतीच्या प्रथेप्रमाणे लोकलेखा समितीवर विरोधी पक्षातील सदस्यांची समिती प्रमुख म्हणून नामनियुक्ती करण्यात आली.तसेच, या समितीला सुपूर्द केलेल्या विषयांची छाननी करणे सुलभ जावे म्हणून साक्षीदारांना समितीसमोर बोलाविण्याची तसेच साक्षीचेवेळी कागदपत्रे व अभिलेख मागविण्याची शक्ती या समितीला प्रदान करण्यात आली.

सध्या लोकलेखा समितीत समिती प्रमुखांसह एकूण २५ सदस्य आहेत. यात विधानसभेचे २० व विधानपरिषदेचे ५ सदस्य असतात. विधानसभेच्या सदस्यांची नियुक्ती मा. अध्यक्ष, विधानसभा करतात तर विधानपरिषदेच्या सदस्यांची नियुक्ती मा.सभापती, विधानपरिषद करतात. समितीवर सदस्यांची नियुक्ती सभागृहातील पक्षांचे बलाबल लक्षात घेऊन केली जाते. महाराष्ट्र विधानसभा नियमातील नियम २०६ व २०७ मध्ये लोकलेखा समितीची रचना व समितीची प्रमुख कामे व अधिकार या संबंधीच्या तरतुदी नमूद केल्या आहेत.

समिती प्रमुखांची नियुक्ती :-

मा. अध्यक्षकडून लोकलेखा समितीच्या समिती प्रमुखांची नियुक्ती केली जाते. प्रथेनुसार विरोधी पक्षाच्या सदस्यांमधून या समितीच्या समिती प्रमुखांची नियुक्ती केली जाते.

मंत्री समितीचा सदस्य असत नाही :-

मंत्रीपदावर काम करणारी व्यक्ती या समितीचा सदस्य असत नाही. एखाद्या समिती सदस्यांची मंत्रीपदावर नियुक्ती झाल्यास ज्या तारखेपासून त्याची मंत्री म्हणून नियुक्ती झाली असेल, त्या तारखेपासून समितीवरील त्याचे सदस्यत्व संपुष्टात येते.

समितीचा कालावधी

समितीचा कालावधी २ वर्षांचा ठेवण्याची प्रथा सन २००० पासून मा.सभापती, महाराष्ट्र विधानपरीषद व मा.अध्यक्ष, महाराष्ट्र विधानसभा यांच्या निदेशानुसार सुरु करण्यात आली असून समितीचे सदस्य नवीन समितीची रचना होईपर्यंत पद धारण करतात.समिती सदस्यांस स्वतःच्या स्वाक्षरीने मा.अध्यक्ष/मा.सभापतींना लेखी कळवून समिती सदस्यत्वाचा राजीनामा देता येतो.

समितीच्या बैठका

समितीच्या बैठका सर्वसाधारणपणे प्रत्येक आठवड्यात विधान भवन, मुंबई येथे होतात. तथापि, समितीसमोर विचारार्थ असलेल्या एखाद्या प्रकल्प/बांधकाम योजनेच्या संदर्भात अधिक माहिती घेण्यासाठी आवश्यकतेनुसार समितीच्या बैठका मा.अध्यक्ष, विधानसभा यांच्या अनुमतीने मुंबईच्या बाहेर देखील घेतल्या जातात. समितीच्या बैठकीची गणपूर्ती होण्यासाठी समितीच्या सदस्यांच्या एकूण संख्येपैकी १/४, एक चतुर्थांश इतके सदस्य (सहा) उपस्थित असणे आवश्यक आहे.

उप समितीची /अभ्यास गटाची नियुक्ती

समितीने निवडलेल्या एखाद्या विषयावर विस्तृत छाननी होण्यासाठी मा.समिती प्रमुख, उप समितीची/अभ्यासगटाची नियुक्ती करू शकतात. उप समितीकडे / अभ्यासगटाकडे सोपविण्यात आलेल्या विषयाच्या परिरक्षणासाठी उप समितीला समितीचे संपूर्ण अधिकार असतात. उप समितीने/अभ्यासगटाने तयार केलेले अहवाल समितीपुढे मान्यतेसाठी ठेवण्यात येतात व त्यानंतर समितीचे अहवाल म्हणून ते सभागृहाला सादर केले जातात.

समितीच्या कामाची गोपनीयता

१. समितीचे कामकाज गोपनीय असते त्यामुळे त्या कामाचा अहवाल सभागृहाला सादर होईपर्यंत उघड करता येत नाही अथवा त्याबाबत सदस्यांना सभागृहात प्रश्न देखील उपस्थित करता येत नाहीत.
२. समितीसमोर विचारार्थ असलेल्या विषयांच्या संदर्भात संबंधितांना साक्षीसाठी बोलविता येते. तसेच त्या विषयाची कागदपत्रे व अभिलेख शासनाकडून मागविता येतात. मा.अध्यक्षांच्या पूर्वपरवानगीने एखाद्या विशिष्ट विषयाच्या संदर्भात त्या विषयातील तज्ञ व्यक्तींना देखील साक्षीसाठी बोलविण्याचे समितीला अधिकार आहेत.
३. मा.समिती प्रमुखांच्या अनुमतीने समितीच्या बैठकीचा कार्यक्रम निश्चित करण्यात येतो.
४. समितीच्या बैठकीच्या कामकाजाचे शब्दशः कार्यवृत्त तयार केल्यानंतर मा.समिती प्रमुखांच्या मान्यतेसाठी ते सादर करण्यात येते.

५. अहवालांचे प्रारूप तयार करताना कार्यवृत्ताचा आधार घेण्यात येतो.

६. समितीच्या अहवालाचे प्रारूप मा. समिती प्रमुखांनी मान्य केल्यानंतर सदरहू अहवाल समितीच्या बैठकीत अंतिम मान्यतेसाठी सादर करण्यात येतो

७. समितीने अहवालास मान्यता दिल्यानंतर तो अहवाल छापण्यासाठी शासकीय मुद्रणालयात पाठविण्यात येतो व त्यानंतर मा. समिती प्रमुख सभागृहाला अहवाल सादर करतात.

समितीची कामे व अधिकार :-

महाराष्ट्र विधानसभा नियम २०६ मधील तरतुदीनुसार भारतीय संविधानाच्या अनुच्छेद १५१ (२) नुसार भारताचे नियंत्रक व महालेखापरिक्षक यांचे पुढील अहवाल सभागृहाला सादर केले जातात :-

१. विनियोजन लेखा अहवाल वित्तीय लेख्यांसह

* २. सामान्य आणि सामाजिक क्षेत्र अहवाल

३. महसुली जमा रकमांचा अहवाल

** ४. स्थानिक संस्था अहवाल

*** ५. राज्य वित्त व्यवस्थेवरील अहवाल

उक्त अहवाल सभागृहास सादर झाल्यानंतर त्याची छाननी करण्याचे काम महाराष्ट्र विधानसभा नियम २०७ अन्वये लोकलेखा समिती करित असते. त्याशिवाय समितीकडून (१) महाराष्ट्र गृहनिर्माण व क्षेत्रविकास प्राधिकरण (२) महाराष्ट्र राज्य खादी ग्रामोद्योग मंडळ व (३) महाराष्ट्र पाणीपुरवठा व जलनिःस्सारण मंडळाचे वार्षिक अहवाल व लेखा विवरणाची छाननी करण्याचे काम देखील केले जाते.

* सन २०११-२०१२ पासून नागरी अहवालास सामान्य आणि सामाजिक क्षेत्र अहवाल असे संबोधण्यात येत आहे.

** सन २००५-२००६ या वर्षापासून स्थानिक संस्था अहवाल विधानमंडळाच्या दोन्ही सभागृहासमोर ठेवण्यात येत आहे.

*** सन २००८-२००९ या वर्षापासून राज्य वित्त व्यवस्थेवरील अहवाल विधानमंडळाच्या दोन्ही सभागृहासमोर ठेवण्यात येत आहे.

महालेखापालांनी तयार केलेले विनियोजन लेखा अहवाल वित्तीय लेख्यासह, सामान्य आणि सामाजिक क्षेत्र अहवाल, महसुली जमा रकमांचा अहवाल, स्थानिक संस्था अहवाल आणि राज्य वित्त व्यवस्थेवरील अहवाल शासनाकडून विधानमंडळाला सादर झाल्यानंतर संबंधित अहवालातील लेखापरीक्षा आक्षेपांबाबतची स्पष्टीकरणात्मक जापने महालेखापालांच्या तपासणीनंतर सर्व संबंधित मंत्रालयीन विभागांकडून समितीकडे पाठविण्यात येतात.

संबंधित मंत्रालयीन विभागांकडून स्पष्टीकरणात्मक जापने प्राप्त झाल्यानंतर महालेखापालांशी विचारविनिमय करून विचारात घ्यावयाच्या काही परिच्छेदांची समिती निवड करते. त्यानुसार मंत्रालयीन विभागांकडून प्राप्त झालेल्या स्पष्टीकरणात्मक जापनांच्या आधारे महालेखापालांच्या अहवालातील परिच्छेदाबाबत संबंधित विभागाच्या सचिवांची समिती साक्ष घेते. मंत्रालयीन विभागीय सचिवांच्या साक्षीचेवेली महालेखापालांकडून समितीला मार्गदर्शन केले जाते, तसेच वित्त विभागाच्या सचिवांचे देखील आवश्यकता भासल्यास साक्षीच्या वेळी एखाद्या विशिष्ट मुद्यासंदर्भात मत जाणून घेतले जाते.

विनियोजन लेखे तसेच, भारताचे नियंत्रक व महालेखापरीक्षक यांच्या अहवालाचे परिनिरीक्षण करताना -विधानसभा नियम २०७ मधील खालील तरतुदींचे पालन केले जाते :-

१. (अ) खर्च केलेल्या लेख्यामध्ये ज्या रकमा दर्शविलेल्या असतील त्या रकमा ज्या सेवांकरिता किंवा प्रयोजनांकरिता वापरण्यात किंवा खर्च करण्यात आल्या, त्या सेवांकरिता किंवा कामांकरिता कायदेशीररीतीने उपलब्ध होणा-या व वापरात येणा-या होत्या,

(ब) ज्या प्राधिकरणाद्वारे खर्चाचे नियंत्रण होते त्या प्राधिकरणास अनुसरून असा खर्च आहे, आणि-

(क) प्रत्येक पुनर्विनियोजन सक्षम प्राधिका-याने विहित केलेल्या नियमांस अनुसरून करण्यात आले आहे, याबद्दल खात्री करून घेणे हे लोकलेखा समितीचे कर्तव्य आहे.

२. तसेच -

(अ) राज्य शासनाच्या वित्त लेख्यांचे व त्यावरील लेखापरीक्षा अहवालाचे परिनिरीक्षण करणे.

(ब) राज्याची महामंडळे, व्यापारविषयक व उत्पादनाविषयक योजना व प्रकल्प यांचे उत्पन्न व खर्च दाखविणारी लेखा विवरणे आणि मा.राज्यपालांनी तयार करण्याविषयी फर्माविले असेल, असा ताळेबंद व नफा-तोटा पत्रक यांच्या लेख्याची विवरणे किंवा एखाद्या विशिष्ट महामंडळ, व्यापारी संस्था किंवा प्रकल्प यांना भांडवल पुरविण्यासंबंधात नियमन करणा-या वैधानिक नियमांच्या तरतुदीअन्वये तयार केलेला ताळेबंद नफा व तोटा पत्रक यांच्या लेख्यांची विवरणे व त्यावरील भारताचे नियंत्रक व महालेखापरीक्षक यांचा अहवाल तपासणे.

(क) ज्या बाबतीत मा.राज्यपालांनी कोणत्याही जमा रक्कमांचे लेखापरीक्षण करण्यासंबंधात किंवा साठा व मालासंबंधी लेखे तपासण्याबाबत नियंत्रक व महालेखापरिक्षक यांना फर्माविले असेल, त्याबाबतीत त्यांच्या अहवालाचा विचार करणे हे देखील लोकलेखा समितीचे कर्तव्य आहे. परंतु समिती, सार्वजनिक उपक्रम समितीच्या कक्षेत येत असतील अशा सार्वजनिक उपक्रमासंबंधीची कामे पार पाडणार नाही.

३. कोणत्याही वित्तीय वर्षात कोणत्याही कामावर सभागृहाने त्यासाठी मंजूर केलेल्या रकमेपेक्षा अधिक रक्कम खर्च करण्यात आली असेल तर समिती अशी अधिक रक्कम ज्या परिस्थितीत खर्च झाली, त्या परिस्थितीचा प्रत्येक प्रकरणाच्या वस्तुस्थितीच्या अनुरोधाने विचार करुन तिला योग्य वाटेल अशी शिफारस करील.

विनियोजन लेखे व वित्तीय लेखे छाननी - अहवाल

समिती विनियोजन लेख्यांची छाननी करताना प्रामुख्याने खालील बाबी लक्षात घेते :-

- (१) विधानमंडळाने मंजूर केलेल्या मागणीच्या मर्यादेत खर्च झाला आहे काय आणि मागणीमध्ये अभिप्रेत नसलेल्या प्रयोजनासाठी रकमा विनियोजित करण्यात आलेल्या नाहीत, याची तपासणी करणे.
- (२) विधिमंडळाने ज्या उद्दीष्टांसाठी, जितक्या रकमेस मंजूरी दिली आहे त्यापेक्षा जास्त रक्कम खर्च करण्यात आली असल्यास अशा प्रकारची जादा रक्कम खर्च होण्यास कारणीभूत झालेल्या परिस्थितीची तपासणी करणे आणि झालेला अधिक खर्च नियमानुकूल करण्याबाबत शिफारस करणे.

या प्रयोजनार्थ विभागाची आकडेवारी आणि महालेखापालांनी नोंदविलेला खर्च यामध्ये ताळमेळ असला पाहिजे, तरच समितीला कोणत्याही अनुदानित सेवेवर प्रत्यक्षात किती रक्कम खर्च झाली आहे याची सम्यक माहिती मिळू शकते. उक्त मेळ बसविण्यासाठी अर्थसंकल्प नियमावलीमध्ये (Budget Manual) एक पध्दती ठरवून दिलेली आहे. या पध्दतीमध्ये विभागीय लेखे, बिनचूक असल्याची खात्री करण्याचा उद्देश असतो. विभागीय नियंत्रण ख-या अर्थाने परिणामकारक करण्यासाठी आणि लेख्यातील गैरवर्गीकरण आणि इतर चुका यांना प्रतिबंध करण्यासाठी आकडेवारीचा मेळ घालण्याचे काम आवश्यक असते. अचूक आकडेवारी समितीला उपलब्ध झाल्यास अनुदानात प्रत्यक्षात किती बचत झाली किंवा किती अधिक खर्च झाला त्यानुसार बचत व अधिक खर्चाची कारणमिमांसा करुन, त्यासंबंधी योग्य ती शिफारस समितीला करता येते.

विधानमंडळाने एकूण अनुदानाला मान्यता दिल्यावर, त्या अनुदानामध्ये समाविष्ट झालेल्या विविध प्रकल्पांसाठी वा कार्यक्रमासाठी तरतुदींना मान्यता मिळते. तथापि, आवश्यक ती तरतूद करुनही रक्कम खर्च न झाल्यास विभागाकडून एका प्रकल्पावरुन रक्कम काढून दुस-या प्रकल्पाचा अधिक खर्च

भागविण्यासाठी पुनर्विनियोजन केले जाते व असे पुनर्विनियोजन काही नवीन खर्चाच्या बाबीसाठी (New items) केले असल्यास वर्षभरातील अशी पुनर्विनियोजनांची माहिती वर्ष संपण्यापूर्वी विधानमंडळापुढे ठेवणे आवश्यक आहे.

नवीन सेवा :- "नवीन सेवा" म्हणजे खर्चाची नवीन बाब होय. नवीन सेवेमध्ये नवीन धोरणाच्या कार्याचा स्विकार, नवीन सवलती किंवा सध्या असलेल्या सवलतीमध्ये मोठे बदल यांचा समावेश होतो. त्यामुळे नवीन सेवेमध्ये "सेवेचा नवीन प्रकार" किंवा "सेवेचे नवीन निमित्त" यांचासुद्धा समावेश होतो. थोडक्यात "नवीन सेवा" म्हणजे एखादी सेवा अथवा प्रयोजन यावरील जो खर्च विधानमंडळाकडून पूर्वी कधी मान्य केलेला नाही असा खर्च. अशा प्रकरणामध्ये कितीही खर्चाचा अंतर्भाव असला तरी त्यास विधानमंडळाच्या मंजूरीची आवश्यकता असते. "सेवेतील नवीन निमित्त" या संज्ञेचा अर्थ एखाद्या विशिष्ट मर्यादेपेक्षा जास्त खर्चाच्या बाबी असा समजला जातो. एखादी बाब "सेवेचे नवीन निमित्त" ठरविल्यानंतर त्यावरील खर्च करण्यापूर्वी त्यास विधानमंडळाची अधिकृत मंजूरी मिळविण्यासाठी ती बाब "सेवेचा नवीन प्रकार" समजून त्यावर कार्यवाही करावयाची असते. बहुतेक प्रकरणांत खर्चाच्या नवीन बाबी हे "सेवेतील नवीन निमित्त" असते. खर्चाची एखादी बाब "सेवेतील नवीन निमित्त" ठरते किंवा नाही, हे ठरविण्यासाठी काही वित्तीय मर्यादा असतात. लोकलेखा समितीने अलिकडेच खर्चाच्या नवीन बाबी आणि नवीन प्रमुख कामे याकरिता असलेल्या खर्चविषयक मर्यादांमध्ये सुधारणा करण्यास मान्यता दिली आहे. त्यानुसार महत्वाच्या वस्तुंच्या किंमतीत झालेली सर्वसाधारण वाढ लक्षात घेऊन समितीने सध्या अस्तित्वात असलेल्या वित्तीय मर्यादेत पुढीलप्रमाणे वाढ करण्याची शिफारस आपल्या सन १९९३-९४ च्या २६ व्या अहवालात केली आहे :-

आवर्ती	रु. २,००,००० (रु.दोन लाख)
अनावर्ती	रु. २०,००,००० (रु.वीस लाख)
नवीन प्रमुख कामे	रु. २०,००,००० (रु.वीस लाख)

त्याचप्रमाणे समितीने आणखी अशीही एक शिफारस केली आहे की, मंजूर करण्यात आलेल्या उपरोक्त मर्यादेपेक्षा नवीन कामावरील खर्च कमी असला तरी, अशा कामांच्या बाबींपुढे तपशीलवार अंदाजपत्रक भाग-२ यात दर्शविला पाहिजे, जेणेकरून अर्थसंकल्पीय प्रकाशनातून अशा बाबी शोधून काढणे विधीमंडळाच्या सदस्यांना सोईचे होईल.

महसुली जमा रकमांचे अहवाल

सन १९७२-७३ पासून महसूली लेखापरीक्षण करण्याची कार्यपध्दती समितीने सुरु केली असून त्यानुसार महसुली जमा रकमांचा वेगळा अहवाल सभागृहाला सादर करण्यास सुरुवात झाली.

महसुली जमा रकमांच्या अहवालात राज्यातील विक्रीकर, राज्य उत्पादन शुल्क, जमीन महसूल, वाहनांवरील कर, मुद्रांक शुल्क आणि नोंदणी फी तसेच, इतर करप्राप्त व करेतर जमा रक्कमा (**other tax and non-tax receipts**) यांच्या लेखापरीक्षणामध्ये महालेखापरीक्षकांच्या निदर्शनास आलेली काही विशिष्ट प्रकरणे व महत्वाचे मुद्दे यांचा परामर्श घेण्यात आलेला असतो.

महसुली जमा रकमांचा अहवाल सभागृहाला सादर झाल्यानंतर संबंधीत विभागांकडून अहवालातील लेखा आक्षेपांवरील स्पष्टीकरणात्मक ज्ञापने मागविली जातात. अहवालाचे परीक्षण करताना महालेखापालांच्या सल्ल्याने समिती त्यातील काही विभागांची निवड करते, तसेच त्या संदर्भातील स्पष्टीकरणात्मक ज्ञापनाच्या आधारे विभागीय सचिवांची साक्ष घेण्यात येते व त्या आधारे अहवाल तयार करून तो सभागृहाला सादर केला जातो.

सामान्य आणि सामाजिक क्षेत्र अहवाल : अहवालात राज्याच्या एका विशिष्ट वर्षासाठीच्या वित्तीय व विनियोजन लेख्यांवरील महालेखापरीक्षकांचे अभिप्राय असलेली प्रकरणे आणि शासनाच्या काही निवडक योजना व कार्यक्रम यांचे तसेच वित्तीय व्यवहारांचे लेखापरीक्षण यांवर आधारीत असलेली लेखापरीक्षणांची प्रकरणे समाविष्ट असतात.

पूर्वी लेखापरीक्षण हे अनियमितता, निधीचा अपहार अथवा वित्तीय नियमांचे पालन न करणे अशा प्रकरणापुरतेच मर्यादीत होते. परंतु लेखापरीक्षण करण्याच्या स्वरूपात मध्यंतरी बदल करण्यात आला असून त्यानुसार आता लेखापरीक्षणामध्ये राज्यातील अनेक योजनांचा/कार्यक्रमांचा आढावा घेऊन त्यातील त्रुटी व कामगिरीवर प्रकाश टाकण्याच्या दृष्टीने प्रामुख्याने भर दिला जातो.

सामान्य आणि सामाजिक क्षेत्र अहवाल सभागृहाला सादर झाल्यानंतर संबंधीत विभागांकडून अहवालातील लेखा आक्षेपांवरील स्पष्टीकरणात्मक ज्ञापने मागविली जातात. अहवालाचे परीक्षण करताना महालेखापालांच्या सल्ल्याने समिती त्यातील काही परिच्छेदांची निवड करते व त्या संदर्भातील स्पष्टीकरणात्मक ज्ञापनांच्या आधारे विभागीय सचिवांची साक्ष घेण्यात येते. सचिवांच्या साक्षीतून मिळालेल्या माहितीच्या आधारे समितीचा अहवाल तयार करून तो सभागृहाला सादर केला जातो.

सामान्य आणि सामाजिक क्षेत्र अहवालात उल्लेखित एखादा प्रकल्प, बांधकाम वा योजनेच्या संदर्भात महालेखापालांनी दिलेले अभिप्राय व त्या संदर्भात संबंधित विभागाने स्पष्टीकरणात्मक ज्ञापनाद्वारे पुरविलेली लेखी माहिती तसेच साक्षीच्यावेळी समितीने विचारात घेतलेल्या विषयासंदर्भात एखाद्या प्रकल्पाची अथवा योजनेची प्रत्यक्ष जागेवर जाऊन पहाणी करून त्याबाबतची वस्तुस्थिती जाणून घेणे आवश्यक आहे असे समितीला वाटले तर समिती त्या प्रकल्पाला/योजनेला/ठिकाणाला प्रत्यक्ष भेट देऊन त्याचे काम कसे चालते, त्यावर होणारा खर्च यथायोग्य आहे किंवा नाही, याची पहाणी करते. अशा प्रत्यक्ष भेटीमुळे समितीला त्या विषयाच्या संदर्भात इत्थंभूत माहिती मिळते व त्यामुळे अहवालात परिपूर्ण शिफारशी करण्यास मदत होते. समितीला विभागीय

प्रतिनिधीच्या साक्षीद्वारे मिळालेली माहिती व स्पष्टीकरणात्मक ज्ञापने यांच्याआधारे समितीचे अभिप्राय व शिफारशीचा समावेश असलेला अहवाल सभागृहाला सादर करता येतो.

समितीने आतापर्यंत तिलारी आंतरराज्य पाटबंधारे प्रकल्प, मिठी नदी आकुंचन पावणारे जलग्रहण, पाणीपुरवठा योजना पूर्ण करण्यामध्ये होणारा विलंब, शेतकरी पॅकेजेसचे कार्यसिध्दी लेखापरीक्षण इत्यादी विषयावर आपले अहवाल सभागृहाला सादर करून महत्वाच्या शिफारशी त्यात केल्या आहेत. अहवालातील शिफारशींवर शासनाकडून अग्रक्रमाने कारवाई केली जाते. त्यामुळे एक प्रकारे शासकीय यंत्रणेस समितीने केलेल्या शिफारशींच्या अनुषंगाने भावी काळात राबविण्यात येणाऱ्या प्रकल्पांच्या कामकाजात सुधारणा करण्यास मदत होते.

स्थानिक संस्था अहवाल :- सन २००५-२००६ पासून स्थानिक संस्था लेखापरीक्षण करण्याची कार्यपध्दती सुरु करण्यात आली असून, त्यानुसार स्थानिक संस्थांचा वेगळा अहवाल सभागृहाला सादर करण्यास सुरुवात झाली आहे.

स्थानिक संस्था अहवालात पंचायत राज संस्था व महानगरपालिका यांच्या लेखापरीक्षणाबाबत महालेखापरीक्षकांनी परामार्श घेतला आहे.

स्थानिक संस्था अहवाल सभागृहाला सादर झाल्यानंतर संबंधित विभागाकडून अहवालातील लेखा आक्षेपावरील स्पष्टीकरणात्मक ज्ञापने मागविली जातात. अहवालाचे परिक्षण करताना महालेखापालांच्या सल्ल्याने समिती त्यातील काही विभागांची निवड करते व त्या संदर्भातील स्पष्टीकरणात्मक ज्ञापनाच्या आधारे विभागीय सचिवांची साक्ष घेण्यात येते व त्या आधारे अहवाल तयार करून तो सभागृहाला सादर केला जातो.

राज्य वित्त व्यवस्थेवरील अहवाल :- सन २००८-२००९ पासून राज्य वित्त व्यवस्थेवरील स्वतंत्र अहवाल सभागृहास सादर करण्याची सूरवात झालेली आहे.

राज्य शासनाच्या वित्तीय लेख्यांच्या आणि विनियोजन लेख्यांच्या तपासणीतुन उद्भवलेलेल्या बाबीमधून लेखापरीक्षण निष्कर्षाचा समावेश सदर अहवालात आहे.

राज्य वित्त व्यवस्थेवरील अहवाल सभागृहाला सादर झाल्यानंतर संबंधित विभागाकडून अहवालावरील समाविष्ट बाबीं संबंधी स्पष्टीकरणात्क ज्ञापने महालेखाकार यांच्याकडून संमत करून वित्त विभागामार्फत यासचिवालायास मागविण्यात येतात.

अनुपालन अहवाल :-

समितीचा अहवाल सभागृहाला सादर झाल्यानंतर त्यांच्या प्रती पुढील कारवाईसाठी शासनाच्या संबंधित विभागांना पाठविल्या जातात. सदरहू अहवालातील शिफारशींवर शासनाने केलेल्या कारवाईची माहिती झाल्यापासून तपासून घेऊन विभागाकडून समितीला पाठविली जाते. ही सर्व ज्ञापने नियोजित वेळेत समितीसमोर विचारार्थ सादर केली जातात. समितीने केलेल्या शिफारशींवर शासनाने केलेली कारवाई समाधानकारक न वाटल्यास त्याबाबतचा सविस्तर खुलासा विभागाकडून मागविण्यात येतो व आवश्यकता भासल्यास संबंधित विभागाच्या सचिवांना समितीसमोर साक्षीसाठीही बोलविले जाते. शासनाने पाठविलेल्या स्पष्टीकरणात्मक ज्ञापनाच्या आधारे आवश्यकता भासल्यास त्यावरील समितीचा अनुपालन अहवाल सभागृहाला सादर करण्यात येतो.

भारताचे नियंत्रक आणि महालेखापरीक्षक यांच्या राज्याच्या हिशेबांवरील लेखापरीक्षण अहवालाच्या सहाय्याने शासनाच्या खर्चाची छाननी करण्याचे काम समितीकडून प्रामुख्याने केले जात असले तरी समितीने केवळ अनियमितता, आर्थिक नियमांचा भंग आणि अशा अन्य बाबी विचारात घेण्यापर्यंतच आपले काम सिमीत न ठेवता खर्चाच्या औपचारिकतेपलीकडे जाऊन त्या खर्चाची विश्वासाहता, त्या खर्चात काटकासर करता येणे शक्य होते काय या गोष्टीचा विवेकपूर्ण विचार करून त्यांचे परीक्षण करण्यापर्यंत आपल्या कामाची व्याप्ती वाढविली आहे.

आर्थिक नियमांचे अधिक काटेकोरपणे पालन करण्याचा आग्रह

समितीने आता आर्थिक औचित्याच्या नियमांचे अधिक काटेकोरपणे पालन करण्याचा आग्रह धरण्यास सुरुवात केली आहे. पूर्वी लेखापरीक्षा भाष्य ही अनियमितता, अफरातफरी आणि विहित आर्थिक नियमांचे पालन न करणे याबाबतच्या प्रकरणांपर्यंतच मर्यादित होती. तथापि, आता राज्यातील यथास्थिति, संपादनूक किंवा तूट ठळकपणे निदर्शनास आणण्यासाठी प्रत्येक कामाचा योजनाबद्ध आढावा घेण्यासाठी लेखापरीक्षकांनी सुरुवात केली आहे. महसुली लेखापरीक्षणास प्रारंभ केल्यापासून राज्याचा महसुली जमा रकमांचा वेगळा अहवाल सन १९७२-७३ पासून सभागृहाच्या पटलावर ठेवला जातो **"समितीच्या शिफारशी या स्थूलमानाने शासनाच्या महसुली रकमांची वसूली, पाटबंधारे प्रकल्प आणि उपलब्ध सिंचनक्षमतेचा अनुकूल वापर, एकात्मिकृत ग्रामीण विकास कार्यक्रम, पोषण आहार कार्यक्रम यासारख्या सामाजिक, आर्थिक कार्यांशी संबंधित अशा योजनांतर्गत कामांचे मूल्यमापन आणि खर्चावर प्रभावी नियंत्रण, याप्रकारच्या विषयासंबंधी केल्या आहेत."**

समितीने आपले काम लेखापरीक्षणाच्या अभिप्रायांपुरते मर्यादित न ठेवता शासनाच्या कार्यक्षमतेत सुधारणा होण्याच्या दृष्टीनेही अनेक महत्वांच्या शिफारशी समितीने केलेल्या आहेत. समितीच्या बहुतेक सर्व शिफारशी शासनाने स्विकारलेल्या आहेत आणि थोडी प्रकरणे वगळता त्या सर्व प्रकरणांवर कार्यवाही केलेली आहे याची देखील नोंद घेणे उल्लेखनीय ठरेल. समितीच्या या शिफारशींना शासन अत्यंत महत्त्व देते आणि सभागृहापुढे अहवाल ठेवण्यापूर्वी समितीच्या अहवालावर मंत्रिमंडळ पातळीवर विचारविनिमय करण्यात येतो.

अकरावी विधानसभेच्या कालावधीतील लोकलेखा समितीचे कामकाज (सारांश):-

समितीने आतापर्यंत प्रकल्पबाधित व्यक्तित्ते पुनर्वसन महाराष्ट्रातील पूर परिस्थितीचे कार्यसिध्दी लेखापरीक्षण, मुंबई मलनिःस्सारण प्रकल्प, पाणी पुरवठा योजना पूर्ण करण्यामधील विलंब, महाराष्ट्र जीवन प्राधिकरण, वाळू घाटांचे लिलाव, खाजगी क्षेत्राच्या सहायोगाद्वारे रस्ते व पूल प्रकल्पांची अंमलबजावणी, आगीचा प्रतिबंध व नियंत्रण, गस्त घालणाऱ्या नौकांवरील निष्फळ खर्च, चुकीची वाहतूक मोजणी, विदर्भातील ६ जिल्ह्यांमधील आत्महत्याग्रस्त शेतकऱ्यांसाठी मा. पंतप्रधान व मा. मुख्यमंत्री यांनी घोषित केलेले विशेष पॅकेजस इत्यादी विषयांवर अहवाल सभागृहास सादर केलेले आहेत.

लोकलेखा समितीने अकराव्या विधानसभेच्या कालावधीत सन २००४ ते सप्टेंबर २००९ पर्यंत एकूण १४ अहवाल सभागृहाला सादर केले असून त्यापैकी ११ मूळ अहवाल असून ३ अनुपालन अहवाल आहेत. विदर्भातील अमरावती, अकोला, बुलढाणा, वाशिम, यवतमाळ आणि वर्धा या ६ जिल्ह्यांमधील आत्महत्याग्रस्त शेतकऱ्यांसाठी मा. पंतप्रधान व मा. मुख्यमंत्री यांनी घोषित केलेल्या विशेष पॅकेजसचे कार्यसिध्दी लेखापरीक्षण असलेला भारताचे नियंत्रक व महालेखापरीक्षक यांच्या अहवालासंदर्भातील लोकलेखा समितीचा १५ वा अहवाल मा. अध्यक्ष, विधानसभा व मा. सभापती, विधानपरिषद यांना निःसत्र कालावधीत सादर केला आहे.

बारावी विधानसभेच्या कालावधीतील लोकलेखा समितीचे कामकाज (सारांश)

समितीने गरीब परितक्त्या, अविवाहित माता, पिडीत स्त्रिया यांना स्वतःचा छोटा व्यवसाय सुरु करण्यासाठी देण्यात येणाऱ्या अर्थसहाय्यामध्ये भरीव वाढ करण्याबाबत, जवाहर योजनेअंतर्गत निधीमध्ये वाढ करणे, म्हाडाच्या संक्रमण शिबीरातील अनधिकृत रहिवाश्यांवर कारवाई करणे, मध्यान्होत्तर भोजन योजनेचा लाभ सर्वच विद्यार्थ्यांना मिळणे, टी.एच.आर. योजनेअंतर्गत पोषणयुक्त खाद्यपदार्थ पुरविले जाणे, महाराष्ट्र टॅंकरमुक्त होण्याकरिता विशेष उपाययोजना करणे, मराठी चित्रपट/ मालिका निर्मात्यांना प्रोत्साहनपर सोयी सवलत देणे, घनकचरा व्यवस्थापन व प्रदुषण नियंत्रणात आणण्याकरिता उपाययोजना, डॉक्टरांनी शासकिय रुग्णालयामध्ये इंटर्नशिप करण्यापासून सूट मिळण्याकरिता भरावयाच्या दंडामध्ये लक्षणीय वाढ करणे, वनक्षेत्र आगीपासून वाचविण्याकरिता फायर लाईसन्सची उभारणी करण्याकरिता निधी उपलब्ध करणे, अनधिकृत केबल व्यवसायास प्रतिबंध करणे, सुरक्षित बाळंतपण व बालसंगोपन यासंदर्भात योजनांची प्रभावीपणे अंमलबजावणी करणे, जिल्हा रुग्णालयाचा स्तर

उंचावणे, दारिद्र्य रेषेखालील कुटुंबाच्या यादीची शहानिशा करणे, खाजगी व्यक्तींना लोकोपयोगी सेवांकरिता शासकिय भुखंड विनावापर राहिल्यास त्वरित शासनास जमा करणे याबाबत नियमात सुधारणा करणे, शासकिय रुग्णालयांमध्ये मुलभूत सोयीसुविधा व औषधे पुरविणे, आदिवासींचे जीवनमान उंचाविण्यासाठी प्रभावि उपक्रम राबविणे, शिवाजी महाराजांच्या काळातील ग्रंथसंपदांचे जतन करण्यासंदर्भात उपाययोजना करणे, इस्त्राईल या देशाच्या धर्तीवर समुद्रांच्या लाटांतुन विजनिर्मिती यासंदर्भात धोरण अवलंबिणे, राष्ट्रकुल युवा क्रीडा स्पर्धा २००८ करिता पायभूत सुविधा विकास इत्यादी विषयांवर अहवाल सभागृहास सादर करुन महत्वाच्या शिफारशी त्यात केल्या आहेत.

लोकलेखा समितीने बाराव्या विधानसभेच्या कालावधीत सन २०१० ते २०१४ पर्यंत एकूण २० अहवाल सभागृहाला सादर केले असून त्यापैकी १८ मूळ अहवाल असून भारताचे नियंत्रक व महालेखापरिक्षक यांचा अहवाल क्र. ६ राष्ट्रकुल युवा क्रीडा स्पर्धा, २००८ करिता पायाभूत सुविधा विकास या विशेष नागरी अहवालासंदर्भात लोकलेखा समितीचा बारावा अहवाल व या अहवालात समाविष्ट असलेल्या शिफारशींवर शासनाने केलेला कार्यवाहीसंदर्भात लोकलेखा समितीचा १८ वा अनुपालन अहवाल सभागृहास सादर केलेले आहेत.

समितीने सादर केलेल्या अहवालातील शिफारशींवर शासनाकडून अग्रक्रमाने कार्यवाही केली जाते त्यामुळे एकप्रकारे शासकिय यंत्रणेस समितीने केलेल्या शिफारशींच्या अनुषंगाने भावी काळात राबविण्यात येणाऱ्या प्रकल्पाच्या कामकाजात सुधारणा करण्यास मदत होते.

अकरावी विधानसभेच्या कालावधीतील लोकलेखा समितीच्या अहवालातील महत्वाच्या शिफारशी

(१) तिलारी आंतरराज्य पाटबंधारे प्रकल्प :

सन १९९० रोजी झालेल्या आंतरराज्य करारानुसार या प्रकल्पाचा खर्च महाराष्ट्र व गोवा राज्यांकडून अनुक्रमे २६.७ व ७३.३ या प्रमाणात करावयाचा आहे. त्यातील ५८ टक्के पाणी गोवा सरकारला देण्यात येणार आहे आणि महाराष्ट्र सरकारला ४२ टक्के पाणी या प्रकल्पातून उपलब्ध होणार आहे. गोवा शासनाकडून या प्रकल्पाच्या

कामाचे १९५ कोटी रुपये यावयास पाहिजे. गोवा सरकारने १९५ कोटी रुपये न दिल्यामुळे व त्या ठिकाणाच्या साधनसंपत्तीमध्ये आपल्याला मर्यादा असल्यामुळे या प्रकल्पांच्या कामासाठी महाराष्ट्र शासन संपूर्णपणे अनुदान उपलब्ध करून देऊ शकत नाही. गोवा राज्याकडून आतापर्यंत २००.९५ कोटी रुपये प्राप्त झाले असून, १९७.६१ कोटी रुपये अद्याप मिळावयाचे आहे. प्रकल्पासाठी महाराष्ट्र शासनाने रुपये १९७.६१ कोटी रुपये जास्तीचे खर्च केले असून गोवा शासनाने त्यांच्या हिश्याची रक्कम देणे गरजेचे आहे. सदर रक्कम मिळाली तरच हा पाटबंधारे प्रकल्प पूर्ण होऊ शकेल. तथापि, गोवा राज्याने मागील तिन्ही वर्षी या प्रकल्पाला निधी दिलेला नाही. असे मुख्य अभियंता, जलसंपदा विभाग कोकण प्रदेश मंडळ यांनी समितीस सांगितले.

लोकलेखा समितीने दिनांक २१ सप्टेंबर, २००५ रोजी गोवा राज्याच्या मुख्यमंत्र्यांची यांची भेट घेऊन सदर प्रकल्पाबाबत चर्चा केली चर्चेच्या वेळी याबाबत माहिती देताना मा.समितीप्रमुख, लोकलेखा समिती महाराष्ट्र विधानमंडळ यांनी असे सांगितले की, महाराष्ट्राच्या विधानसभेतील लोकलेखा समितीने दिनांक २० सप्टेंबर, २००५ रोजी तिलारी प्रकल्पाला भेट दिली.

तिलारी आंतरराज्य पाटबंधारे प्रकल्पाचे काम १९७९ पासून सुरु असून आतापर्यंत हा प्रकल्प पूर्ण झालेला नाही, हे लक्षात घेऊन समितीने या प्रकरणी सविस्तर माहिती घेतली असता, समितीच्या असे निदर्शनास आले की, महाराष्ट्र व गोवा राज्याचा हा संयुक्त प्रकल्प असून, एकूण खर्चाच्या ७३.३० % रक्कम गोवा राज्याने द्यावयाची आहे व २६.७० % रक्कम महाराष्ट्र राज्याने द्यावयाची आहे. त्यानुसार महाराष्ट्राने आपल्या हिश्याचा सर्व खर्च केलेला आहे. सदरहू प्रकल्पाचे ८० % काम पूर्ण झाले आहे. गोवा राज्याला या प्रकल्पात जे पाणी जमा होईल, त्यातील ५८ % पाणी देण्यात येणार आहे, असे असूनही याबाबत गोवा राज्याकडून अपेक्षित सहकार्य न मिळाल्याने प्रकल्पाला होत असलेला विलंब लक्षात घेऊन समितीने सदरहू प्रकल्पाची प्रत्यक्ष पाहणी करावी व मा.मुख्यमंत्री, गोवा राज्य यांची भेट घेऊन गोवा राज्याचे १९६ कोटी रुपयांचे येणे आहे ते त्यांच्याकडून मिळविण्याचा प्रयत्न करावा, या हेतूने समितीने तिलारी प्रकल्पाला भेट दिली. त्यानंतर मा.मुख्यमंत्री, गोवा राज्य यांची प्रत्यक्ष भेट घेऊन त्यांना हा प्रकल्प लवकरात लवकर पूर्ण होण्यामध्ये गोवा राज्याचा जास्तीत जास्त कसा फायदा आहे हे त्यांना पटवून दिले. त्यांची फलनिष्पत्ती म्हणून गोव्याच्या मुख्यमंत्र्यांनी बैठकीच्या वेळी ताबडतोब १५ कोटी देऊ व त्यानंतर २-३ महिन्यात ३५ कोटी रुपये देऊ अशा प्रकारे ५० कोटी रुपये देण्यात येतील असे आश्वासन दिले

लोकलेखा समितीच्या इतिहासात समितीने एखाद्या परराज्यातील मुख्यमंत्र्यांना प्रत्यक्ष भेटून अशा प्रकारे मदत मिळवून, अडलेला प्रकल्प मार्गी लावल्याचे असे उदाहरण क्वचितच असेल. गोवा राज्याकडून त्यांचा देय असलेला निधी मिळणार असल्याने निधीच्या उपलब्धतेनुसार प्राथम्यक्रम ठरवून घेण्याची कार्यपध्दती अवलंबून

विभागाने सत्वर पावले उचलून, सदरहू प्रकल्पाचे काम लवकरात लवकर पूर्ण करण्यात यावे अशी ही समिती शिफारस करते.

(२) मिठी नदी आकुंचन पावणारे जलग्रहण :

भारताचे नियंत्रक व महालेखापरिक्षक यांच्या सन २००५-२००६ या वर्षाच्या नागरी (महाराष्ट्रातील पूर पूर्व तयारी व प्रतिसाद यांचे कार्यसिध्दी लेखापरिक्षण) अहवालामधील परिच्छेद क्रमांक २.२.२ **मिठी नदी आकुंचन पावणारे जलग्रहण** याबाबत पुढील अभिप्राय व्यक्त केले आहेत.

मुंबई मधून वाहणाऱ्या मिठी नदीवरील अतिक्रमणामुळे दिनांक २६ जुलै, २००५ रोजी झालेल्या अतिवृष्टीमुळे पाण्याचा निचरा न झाल्याने मिठी नदीच्या परिसरात मोठ्या प्रमाणात वित्त व मनुष्यहानी झाली. यावर तातडीचे उपाय म्हणून शासनाने मिठी नदीतील गाळ काढणे व पात्राचे रुंदीकरण करण्याचा निर्णय घेतला त्यानुसार २००६ च्या पावसाळ्यापूर्वी गाळ काढणे व नदीचे पात्र रुंद करण्याचा ठेका देण्यात आला. ठेकेदारांनी व मुंबई महानगर प्रादेशिक विकास प्राधिकरणाने केलेल्या कामामध्ये अनेक त्रुटी आढळून आल्या. **महालेखापालांनी काढलेल्या त्रुटींवर मुंबई महानगर प्रादेशिक विकास प्राधिकरण समाधानकारक उत्तरे देवू शकले नाही तर अहवाल लोकलेखा समिती समोर चर्चला आल्यानंतर राबोळी, जिल्हा ठाणे येथे केलेल्या राशिपातन संदर्भात महालेखापालांनी उपस्थित केलेल्या १० मुद्यांबाबत चौकशी करून कारवाई करण्याबाबत समितीने शिफारस केली.**

महालेखापालांनी उपस्थित केलेल्या १० मुद्यांबाबत चौकशी करून कारवाई करण्याबाबत समितीने शिफारस केली.

(३) पाणीपुरवठा योजना पूर्ण करण्यामधील विलंब (मोरबे धरण)

या योजनेसाठी सिडकोने निधी उपलब्ध करून देण्याचे थांबविल्यामुळे, या योजनेची कामे एप्रिल, १९९९ पासून निधी अभावी पूर्णतः बंद आहेत.

या योजनेवर मंजूर रु.१७०.३९ कोटी खर्चापैकी सिडकोचा खर्चाचा वाटा रु.१३०.६३ कोटी इतका होता. परंतु सिडकोने रु.४६.४९ कोटी इतकी रक्कम उपलब्ध करून दिली. महाराष्ट्र जीवन प्राधिकरणाने या योजनेकरिता इतर स्रोतातून रक्कम उभारून योजनेवर खर्च केला आहे. सिडको कडून मोरबे धरणासाठी निधी न देण्याच्या बऱ्याच कारणांपैकी प्रमुख कारण हे, नवी मुंबईची सिडकोने अंदाज केल्याप्रमाणे लोकसंख्या वाढली नसल्याने प्रत्यक्षातील पाण्याची गरज अपेक्षिल्यापेक्षा कमी झाली. तसेच सिडकोने मोरबे धरण योजनेस मान्यता दिल्यानंतर, हेटवा धरणातील १०० द.ल.लि. पाणी नवी मुंबई भागात आणण्याकरिता मोठ्या प्रमाणात निधी

गुंतवणूक करुन ती योजना पूर्ण केल्यामुळे व त्या योजनेतील पाणी आधी वापर करावयाचे धोरण अवलंबल्यामुळे ही परिस्थिती उद्भवली आहे.

नवी मुंबई आणि त्या भागाचा विकास करताना तेथील पाणीपुरवठ्याची गरज वाढेल, म्हणून शासनाने १९८५ मध्ये मोरबे धरणाच्या नियोजनाला सुरुवात केली. मोरबे धरणाची मूळ किंमत २७.७५ कोटी रुपये होती. परंतु या धरणाच्या भूसंपादनाच्या बाबतीत वाद निर्माण झाला तसेच त्याठिकाणी पूरही आला. त्यामुळे लगेचच या धरणाच्या कामाला सुरुवात होऊ शकली नाही. त्यामुळे सन १९८९ मध्ये या धरणाचे अंदाजपत्रक सुधारित करण्यात आले.

सिडको हे त्या भागाचे नियोजन प्राधिकरण असल्यामुळे, सिडकोने हे शहर विकसित करण्यासाठी सन १९९१-९२ मध्ये या प्रकल्पातून पाणी घेण्याची इच्छा प्रकट केली. त्यामुळे या प्रकल्पावर जो खर्च होईल तो करण्यास सिडकोने सहमती दर्शविली. त्यानुसार करार झाला व त्या करारानुसार सन १९९७ मध्ये सुरुवातीला सिडकोने पैसे दिले, पण नंतर माघार घेतली. कारण नवी मुंबईची लोकसंख्या २००० सालापर्यंत ११ लाखापर्यंत वाढावयास पाहिजे होती तेवढी लोकसंख्या वाढली नाही म्हणून सन १९९९ मध्ये सिडकोने निधी देण्याचे पूर्णपणे बंद केले त्यामुळे या योजनेची अंमलबजावणी बंद करण्यात आली. ही बाब लक्षात घेता सिडकोचा हा निर्णय विवेकशून्य होता असे समितीला वाटले. कारण सिडको त्या भागाचे नियोजन प्राधिकरण असल्यामुळे तेथे सिडकोला शहर विकसित करावयाचे होते त्यासाठी तेथील लोकांना पाणी ही प्राथमिक सुविधा प्राधान्याने देणे सिडकोचे आद्यकर्तव्य असतानाही सिडकोने ही जबाबदारी पार पाडलेली नाही. अजूनही नवी मुंबईतील काही भागातील रहिवाश्यांना पुरेसा पाणीपुरवठा होत नाही. पाण्यासाठी महाराष्ट्र औद्योगिक विकास महामंडळावर अवलंबून राहावे लागत आहे. दिवसातून सकाळी एक तास व संध्याकाळी एक तास एवढा अल्प पाणीपुरवठा करण्यात येतो. असे असतानाही नवी मुंबईतील लोकसंख्या वाढली नाही, असे म्हणणे समितीची दिशाभूल करणारे आहे. सबब, याप्रकरणी केलेल्या नियोजनाची अंमलबजावणी करुन ते पूर्णात्वाने तडीस न नेण्यास जबाबदार असणाऱ्या सिडकोच्या संबंधित अधिकाऱ्यावर नगरविकास विभागाने तातडीने कारवाई करावी व त्यानुसार केलेल्या कार्यवाहीची माहिती समितीला तीन महिन्यांत सादर करावी, अशी समितीची शिफारस आहे. या योजनेची मूळ किंमत टप्पा क्र.१ मध्ये २७.७५ कोटी रुपये होती. परंतु ही रक्कम ३८३.४ कोटी रुपयांपर्यंत वाढली. ही बाब लक्षात घेता या प्रकरणी सिडकोला जबाबदार धरण्यात यावे असे समितीचे स्पष्ट मत आहे. अशी शिफारस समितीने आपल्या सन २००८-२००९ या वर्षाच्या तेराव्या अहवालात परिच्छेद क्र.३.४९ मध्ये केली आहे.

या प्रकल्पाचे काम रखडल्यामुळे या प्रकल्पाची किंमत ७० कोटी रुपयांवरून ३८३ कोटी रुपयांवर गेली. म्हणजे शासनाच्या निधीचा अपव्यय या प्रकरणी झाला असे समितीचे स्पष्ट मत आहे.

(४) शेतकरी पॅकेजेस्चे कार्यसिध्दी लेखा परिक्षण

भारताचे नियंत्रक व महालेखापरिक्षक यांचा सन २००६-२००७ या वर्षाचा नागरी अहवाल (शेतकरी पॅकेजेस्चे कार्यसिध्दी लेखापरिक्षण) दिनांक २५ एप्रिल, २००८ रोजी विधानमंडळाच्या दोन्ही सभागृहांना सादर करण्यात आला होता. शेतकऱ्यांसाठीच्या पॅकेजेस्चे कार्यसिध्दी लेखापरिक्षण असलेला भारताचे नियंत्रक व महालेखापरिक्षक यांचा हा अहवाल संविधानाच्या अनुच्छेद १५१ अन्वये महाराष्ट्राच्या राज्यपाल महोदयांना सादर करण्यासाठी तयार करण्यात आला आहे. महाराष्ट्र शासन व भारत सरकार यांनी महाराष्ट्राच्या विदर्भ भागातील शेतकऱ्यांवरील कृषीजन्य तणाव कमी करण्याकरिता शेतकऱ्यांसाठी घोषित केलेल्या पॅकेजेस्चे कार्यान्वयन करणाऱ्या विविध यंत्रणा, महसूल आणि वन मदत व पुनर्वसन, कृषि व पदुम, सहकार व वस्त्रोद्योग महिला व बालविकास, जलसंपदा इत्यादी अभिलेख्यांच्या चाचणी तपासणीद्वारे मार्च २००७ पर्यंतच्या कामाचे हे लेखापरिक्षण करण्यात आले.

विदर्भातील सहा जिल्ह्यांत २००३-२००४ मध्ये आत्महत्यांची संख्या १४६ पासून २००४-२००५ मध्ये ४५५ पर्यन्त वेगाने वाढली. परिणामी शासनाने डिसेंबर, २००५ मध्ये रु.१०७५ कोटीची तरतुद असलेले शेतकऱ्यांसाठीचे "विशेष पॅकेज" जाहीर केले. तरीही आत्महत्या वाढतच राहिल्या आणि सन २००६-२००७ मध्ये तर आत्महत्यांचा हा आकडा १४१४ पर्यन्त वाढला. भारत सरकारने शेतकऱ्यांचा तणाव कमी करण्यासाठी विशेष पुनर्वसन पॅकेज जाहीर केले. त्यामध्ये महाराष्ट्रातील विदर्भ विभागातील अमरावती, अकोला, बुलढाणा, वाशीम, यवतमाळ आणि वर्धा या सहा जिल्ह्यांचा अंतर्भाव करण्यात आला होता. या कार्यक्रमांतर्गत करण्यात आलेली रु. ३७५० कोटीची रक्कम ३ वर्षात वापरावयाची होती. त्यात विदर्भातील आत्महत्याग्रस्त ६ जिल्ह्यांतील कृषीजन्य तणाव नाहीसा करून शेतकऱ्यांना आत्महत्यांपासून परावृत्त करण्याकरीता दीर्घ मुदतीच्या व अल्प मुदतीच्या उपाययोजनांचा समावेश होता. या पॅकेजमध्ये कर्जाचे पुनर्निर्धारण, बियाणे बदलून देणे, आश्वासित सिंचन सुविधा, शेतकऱ्यांना कृषि उत्पन्न वाढविण्याकरीता आर्थिक सहाय्य, सामुहिक विवाह, मृत शेतकऱ्यांच्या कुटुंबियांना तातडीने मदत, पंतप्रधानांच्या राष्ट्रीय मदत निधीमधून शिक्षणाकरीता व वैद्यकीय गरजा भागविण्याकरीता शेतकऱ्यांना सानुग्रह मदत देणे इत्यादीचा समावेश होता.

बारावी विधानसभेच्या कालावधीतील लोकलेखा समितीच्या अहवालातील निवडक महत्वाच्या शिफारशी

१) मध्यान्होत्तर भोजन योजनेचा लाभ सर्वच विद्यार्थ्यांना मिळणे

शिक्षणाचा अधिकार हा केंद्र शासनाचा कायदा असून राज्य शासनाचा या योजनेमध्ये ४५% हिस्सा असून ५५% केंद्र सरकारकडून निधी प्राप्त होतो. मध्यान्होत्तर भोजन योजना ही खाजगी विना अनुदानित विद्यालयांमध्ये दिली जात नाहीत. परंतु, हा भेदभाव विना अनुदानित व अनुदानित विद्यालयांमध्ये करणे उचित नाही त्यामुळे सर्व विद्यार्थ्यांना मध्यान्होत्तर भोजन योजनेचा लाभ मिळण्यासाठी शासनाने आवश्यक ती उपायायोजना करावी अशी समिती शासनास शिफारस करीत आहे.

२) युवकांच्या सर्वांगीण विकासासाठी राज्याचे क्रीडा धोरण योग्य प्रकारे अंमलात आणणे

क्रीडा संकुलात ज्या-ज्या खेळांसाठी सभागृहे/क्रीडांगणे तयार केली आहेत. त्यांचा राष्ट्रकुल युवा क्रीडा स्पर्धेनंतर योग्य प्रमाणात वापर न झाल्याने अस्तित्वात असलेली यंत्रणा पूर्णतः कार्यान्वीत नसल्याचे समितीच्या निदर्शनास आले. या संदर्भात विभागीय प्रतिनिधींकडे निधीबाबत समितीने चौकशी केली असता या क्रीडा संकुलाच्या देखभाल/दुरुस्तीकरिता अत्यंत कमी निधी प्राप्त होतो असे कळाले. त्यामुळे रुपये ५००-५५० कोटी एवढा खर्च एखाद्या स्पर्धेदरम्यान करून ती मालमत्ता तयार करण्यात येते तीची देखभाल निधीअभावी होत नाही. राज्याचा क्रीडा विभाग याबाबत किती अनुत्साही आहे याचे शिव छत्रपती क्रीडा संकुल हे उत्तम उदाहरण आहे. युवकांच्या सर्वांगीण विकासासाठी राज्याचे क्रीडा धोरण अत्यंत योग्य प्रकारे अंमलात आणणे आवश्यक आहे व या करीता शासनाचा यात मोठा वाटा आहे. त्यामुळे शासनाने शिव छत्रपती क्रीडा संकुलाची देखभाल होण्यासाठी क्रीडा विभागास आणि क्रीडा व युवक सेवा संचालनालय, पुणे यांना आवश्यक त्या प्रमाणात निधी उपलब्ध करून द्यावा अशी समिती शिफारस करीत आहे. तसेच क्रीडा व युवक सेवा संचालनालय, पुणे यांनी देखिल क्रीडा संकुलातील साधनांचा वापर उत्तम प्रकारे होण्यासाठी या सोयीसुविधेचा वापर करण्यास इच्छुक असणाऱ्या खाजगी व्यक्ती वा संस्था यांचेकडून विहित प्रमाणात शुल्क आकारून त्याचा वापर करू दिल्यास आपल्या मालमत्तेची देखभाल होण्यास मदतच होईल. तसेच रायफल शूटींग खेळामध्ये ज्याप्रमाणे महाराष्ट्रातील स्पर्धक व विशेषतः मुली आंतरराष्ट्रीय स्पर्धात राज्याचे नाव उंचावित आहेत. त्यांना याचा फायदाच होईल व त्यादृष्टीने शासनाने आवश्यक ती पाऊले उचलावीत अशी समिती शिफारस करीत आहे.

३) वनक्षेत्र आगीपासून वाचविण्याकरीता फायर लाईसन्सची उभारणी करण्याकरीता निधी उपलब्ध करणे

समितीसमोरील साक्षीदरम्यान विभागीय सचिवांनी केंद्रीय वने व पर्यावरण मंत्रालयाच्या निदेशानुसार एकूण अर्थसंकल्पाच्या २ टक्के निधी वन विभागासाठी अर्थसंकल्पामध्ये उपलब्ध करण्यात येतो ही बाब समितीच्या निदर्शनास आणली. राज्यामध्ये सन २०१२-१३ या वर्षाच्या अर्थसंकल्पात ४९३ कोटी इतकी वन विभागाने मागणी करूनही केवळ ९४ कोटी इतकाच निधी उपलब्ध करून दिला गेला. फायरलाईन्स उभारण्यासाठी जवळपास ९२ कोटी निधी आवश्यक असताना केवळ १२.८५ कोटी निधी मिळाल्याचे समितीच्या निदर्शनास आणले गेले. वनक्षेत्रास आगीच्या भक्षस्थानी जाण्यापासून रोखायचे असल्यास फायर लाईन्सची उभारणी फार मोठ्या प्रमाणात होणे गरजेचे आहे. त्याकरीता निधी अपुरा पडत आहे असे समितीचे मत आहे. वन विभागाकरीता अर्थसंकल्पामध्ये भरीव निधीची तरतूद करण्यात यावी अशी समितीची शिफारस आहे.

४) अनधिकृत केबल व्यवसायास प्रतिबंध करणे

महसूल विभागाने करमणूक करारसंबंधी योग्य नियंत्रण ठेवल्यास शासनाचा जवळपास १ हजार कोटी रुपयांचा कर वाढणार आहे, असा समितीचा प्राथमिक अंदाज आहे. करारद्वारे शासनाच्या महसूलात वाढ करणे शासकीय अधिकाऱ्यांचे कर्तव्य आहे. तांत्रिक ज्ञान नसणाऱ्या व्यक्तींकडून कामे केली जात असल्यामुळे शासनाचा कर बुडत आहे. हॉस्पिटल, हॉटेल या ठिकाणी एकाच केबल कनेक्शनवर ५०-१०० टिक्कीकरीता अंतर्गत केबल कनेक्शन दिली जातात. नोंद होताना फक्त एका केबल कनेक्शनचीच नोंद होते. अशा प्रकारे हॉटेल्स, हॉस्पिटल्स या संस्था मोठ्या प्रमाणात करमणूक कर बुडवित आहेत त्यांचेकडे असलेल्या केबलची नोंदच होत नाही, हा मुद्दा महत्त्वाचा आहे. त्यामुळे विभागाने या संदर्भातील कायद्यात दुरुस्ती करण्याबाबत पावले उचलली पाहिजेत. अशी समितीची शिफारस आहे.

महसूल विभागाकडे कुशल तांत्रिक कामगार नाहीत. त्यामुळे महसूल विभागाने माहिती व तंत्रज्ञान विभागाच्या अधिकाऱ्यांशी संपर्क साधून सेट टॉप बॉक्स, डीटीएच संदर्भात कर वसुली करण्यासाठी एक सल्लागार समिती तात्काळ नेमावी. मुंबई शहर व उपनगरे वगळता राज्यातील इतर भागांत कर वसुली करण्यासाठी एक समिती नियुक्त करण्याच्या दृष्टीने देखिल विचार करावा अशी समितीची शिफारस आहे.

या सिस्टीममध्ये मोठ्या प्रमाणात भ्रष्टाचार सुरु आहे, गुंड प्रवृत्तीच्या लोकांनी थैमान घातले आहे, सरकार या संदर्भात पूर्णपणे उदासीन आहे. केबल कनेक्शन्सच्या माध्यमातून शासनाला करमणूक करापोटी फक्त ९४ कोटी रुपये उत्पन्न मिळते. वास्तविक एवढे उत्पन्न एकट्या मुंबई शहरातून मिळावयास हवे. संपूर्ण महाराष्ट्रातून कमीत कमी ५०० कोटी रुपये उत्पन्न केबल कनेक्शन्सच्या माध्यमातून सरकारला मिळणार आहे, परंतु त्यावर महसूल विभाग पाणी सोडत आहे. सर्वसामान्यांच्या खिशातून पैसे जात आहेत, त्याचा फायदा नको त्या वर्गाला मिळत आहे. कायद्यामध्ये शासनाने सुधारणा केली नाही. विकेंद्रीकरण करण्याऐवजी केंद्रीकरण करण्यात आले आहे. केंद्र सरकारने चार मेट्रो शहरांना डिजिटायझेशन सक्तीने लागू केले. महसूल विभागाने मात्र वसुलीबाबत अधिकाराचे विकेंद्रीकरण करण्याऐवजी केंद्रीकरण केले आहे. प्रत्येक जिल्हाधिकारी कार्यालयात करमणूक कर शाखा असताना त्या त्या जिल्ह्यातील जिल्हाधिकाऱ्यांना केबल कनेक्शन्सच्या संदर्भातील करमणूक कर वसूल करण्याचे अधिकार दिले जात नाहीत यामध्ये शासनाची उदासिनता दिसून येते.

मुंबई, पुणे, नागपूर, नाशिक, ठाणे, औरंगाबाद यासारख्या मोठ्या शहरांमध्ये केबलबाबत मल्टी सिस्टिम ऑपरेटर्स हे प्रमुख प्लेयर्स झालेले आहेत. या ऑपरेटर्सची कनेक्शन अॅक्टिव्हेट केल्याशिवाय केबल दुरचित्रवाणी संचावर चॅनेल दिसत नाहीत. परंतु मल्टी सिस्टिम ऑपरेटर्स ही संकल्पना नव्यानेच अस्तित्वात आली असल्याने करमणूक कर कायद्यामध्ये त्यांचा अद्यापपर्यंत समावेश झालेला नाही असे समितीच्या निदर्शनास आले. **त्यामुळे या मल्टी सिस्टिम ऑपरेटर्सना करमणूक कर कायद्याच्या कक्षेत आणण्यासाठी करमणूक कर कायद्यात आवश्यक ती सुधारणा करण्याची कार्यवाही करावी अशी समितीची शिफारस आहे.**

बरेचसे केबल चालक स्वतःची केबल कंपनी सुरु करून त्यांच्या माध्यमातून केबल व्यवसाय करीत आहेत. हे केबल चालक त्यांच्या अंतर्गत असलेल्या केबलवर जाहिराती देवून प्रचंड उत्पन्न मिळवित आहेत. केबल चालक स्थानिक चॅनेल्सवर सिनेमा, जाहिराती, स्थानिक बातम्या इ. दाखवितात. या माध्यमातून मिळणारे उत्पन्न केबल चालक शासनास न दर्शविता स्वतःच्या तिजोरीत जमा करीत आहेत. यामुळे शासनास महसूल तर मिळत नाहीच परंतु या केबल चालकांवर कोणाचे नियंत्रण देखिल नाही. तसेच यांचेद्वारे दाखविण्यात येणारे चित्रपट देखिल बऱ्याच वेळा अशिल्ल स्वरूपाचे असतात. **केबल व्यवसायधारकांवर कायदेशीर कारवाई करण्याचे अधिकार जिल्हाधिकाऱ्यांना नसल्यामुळे त्यांचे उद्योग**

अविरतपणे चालू आहेत. असे अनधिकृतरीत्या केबलचा व्यवसाय करणाऱ्या केबल चालकांवर कारवाई करण्याकरीता महसूल विभागाने गृह विभागाशी समन्वय साधावा अशी समिती शिफारस करित आहे.

खाजगी चॅनेल्स सुरु करण्याकरीता ट्राय ची परवानगी आवश्यक असते. परंतु खाजगी चॅनेल्स सुरु करणाऱ्या केबल चालकांवर महसूल व गृह विभागाचा अंकुश नसल्यामुळे स्थानिक चॅनेल्सवर नियंत्रण ठेवून त्यांच्यामार्फत महसूल शासनास जमा होण्याच्यादृष्टीने शासनाने ठोस उपाययोजना करावी अशी समितीची शिफारस आहे.

राज्यातील किती घरांमध्ये टिव्ही व इतर कनेक्शन्स आहेत त्यानुसार शासनास कराची किती रक्कम प्राप्त होवू शकते यासंदर्भात विभागास रेडी रेकनरप्रकारे माहिती मिळणे आवश्यक आहे. याबाबत वस्तुनिष्ठ माहिती प्राप्त झाल्यास राज्याच्या महसूल विभागाची कर वसुलीची रक्कम १० पट वाढू शकते. परंतु याकरीता टेक्निकल एक्सपर्ट शासन खाती असणे आवश्यक आहे. टेक्निकल एक्सपर्टकरीता एक कंत्राटदार नेमण्याची आवश्यकता आहे. परंतु विभागाकडे तांत्रिक ज्ञान असलेल्या व्यक्ती कार्यरत नाहीत. तांत्रिक क्षेत्रात मोठी क्रांती झाली असल्याने शासनाच्या माहिती व तंत्रज्ञान विभागातील व्यक्ती खाजगी क्षेत्रात काम करणाऱ्या कंपन्यातील व्यक्ती, अशासकीय संस्था यातील काही व्यक्ती अशा जणांची मिळून प्रत्येक जिल्हात एक समिती गठीत करण्यात आल्यास फायदा होवू शकतो. ही समिती सर्व पातळ्यांवर माहिती घेवून सेंट्रल डेटाबेस तयार करील व त्याप्रकारे शासनास विविध माध्यमातून कर गोळा करण्यास सहाय्य होऊ शकेल. **अतः जिल्हानिहाय जिल्हाधिकारी यांच्या अध्यक्षतेखाली शासनाच्या माहिती व तंत्रज्ञान विभाग, खाजगी क्षेत्रातील तसेच अशासकीय संख्या यांचे प्रतिनिधी यांनी मिळून समित्या नेमण्यात याव्यात अशी समिती शासनास शिफारस करित आहे.**

मुंबई शहर आणि उपनगरामध्ये डीटीएच आणि केबल दोन्ही मिळून १३,६८,७२१ कनेक्शन्स आहेत. डिजिटायझेशन आणि सेट टॉप बॉक्सची सक्ती करण्यापूर्वीची आकडेवारी ११,४५,४४३ होती. मुंबई शहरामध्ये सुमारे २० टक्के आणि उपनगरामध्ये ३३ टक्के वाढ दिसून आली आहे. ही माहिती देखील परिपूर्ण आहे असे नाही. विभागाचे प्रतिनिधी माहिती घेण्यासाठी जातात, त्यांच्याशी बैठक घेतात तेव्हा मल्टी सिस्टीम ऑपरेटरकडून सांगितले जाते की, ग्राहकांकडून फॉर्म भरून दिले जात नाहीत. सत्य माहिती उपलब्ध करून देण्याकरीता विभागाने त्यांना आणखी काही कालावधी दिलेला आहे. मल्टी सिस्टीम ऑपरेटरकडून जेवढी कनेक्शन्स ॲक्टिव्हेट केली जातील तेवढ्या प्रमाणात प्रत्येकी ४५ रुपयांप्रमाणे कर भरण्याची जबाबदारी त्यांची राहिल. ग्राहकांनी कॉम्बिनेशन काय घेतले हा महसूल

विभागाचा विषय नाही. केंद्रीकरणाऐवजी विकेंद्रीकरण करण्याची सूचना समितीने केली याबाबत शासनाने तातडीने कार्यवाही करावी अशी समितीची शिफारस आहे.

तालुका आणि जिल्हा पातळीवर विकेंद्रीकरण करावे लागेल. महसूल विभागाला फक्त करमणूक कर गोळा करण्याचा अधिकार आहे. आज विभागाकडे केबल कनेक्शन्सबाबत डे टू डे माहिती प्राप्त होत नाही. असे दिसून आले की, १०० टक्के वस्तुनिष्ठ माहिती ते देत नाहीत. त्यांनी पुरविलेली माहिती केबल चालक १०० टक्के सत्य आहे का हे सध्या जी टेक्नॉलॉजी आली आहे त्या माध्यमातून कळून येईल. केबल चालकास कंट्रोल रुममधून ही माहिती मिळू शकते की, त्यांनी किती कनेक्शन्स अॅक्टिव्हेट केली आहेत. महसूल विभागाला सॉफ्टवेअर किंवा माहिती व तंत्रज्ञान विषयक आवश्यक ती माहिती व तंत्रज्ञान विभागाने द्यावी. महसूल विभाग, माहिती व तंत्रज्ञान विभाग या दोन्ही विभागांनी एकमेकांशी समन्वय साधून केबल व सेटटॉप बॉक्स संदर्भात अद्ययावत माहिती मिळण्यासाठी जी काही मदत अपेक्षित आहे ती मदत समन्वयाने करावी तसेच या संदर्भातील कायदा लवकरात लवकर अस्तित्वात आणावा अशी समितीची शिफारस आहे.

५) दारिद्र्य रेषेखालील कुटुंबाच्या यादीची शहानिशा करणे

सन २००२ मध्ये केंद्रशासनाच्या आदेशानुसार दारिद्र्य रेषेखालील कुटुंबाचे सर्वेक्षण करण्यात आले होते. ते काम राज्यात सन २००३ मध्ये पूर्ण करण्यात आले. त्यावेळी अंगणवाडी सेविका, सुशिक्षित बेरोजगार यांच्याकडून सर्वेक्षण करून घेण्यात आले होते. याचे कारण त्यावेळी ग्रामसेवक व शिक्षक संघटनेचा बहिष्कार असल्याचे समितीस साक्षीदरम्यान सांगितले गेले. सर्वेक्षणात अनेक त्रुटी असल्याने अनेक लोकांनी तक्रारी केल्या होत्या. अनेक ग्रामसभेत यादया फेटाळल्या गेल्या, सामाजिक संस्था/संघटना न्यायालयात गेल्या. याद्या तयार करतांना ज्या अप्रशिक्षित व्यक्तींकडे काम सोपविले होते त्यांना प्रशिक्षण दिले गेले नाही. यामध्ये मार्गदर्शक तत्वाची त्यांना परिपूर्ण माहिती दिली गेली नाही, शासनाच्या नियंत्रणाचा व नियोजनाचा अभाव असल्याने अद्यापपावेतो दारिद्र्य रेषेखालील व्यक्तींच्या नावाची यादी अद्ययावत होऊ न शकल्याने निश्चित लाभार्थ्यांना अनेक कल्याणकारी योजनांच्या फायदापासून वंचित रहावे लागत असल्याचे समितीचे अभिप्राय आहेत. दारिद्र्य रेषेखालील कुटुंबाच्या यादीमधील लाभार्थ्यांची पडताळणी करतांना जिल्हा परीषदेच्या अधिकाऱ्यांसमवेत जिल्हा पातळीवरील शासनाच्या अधिकाऱ्यांवर जबाबदारी निश्चित करण्यात यावी. यादीच्या प्रारूपास अंतिम मान्यता देण्यापूर्वी यादीची शहानिशा ग्रामीण

भागात ग्रामसेवक व सरपंच व शहरी भागात नगरपालिका व महानगरपालिकेचे अधिकारी यांच्याकडून निश्चित केली जावी अशी समितीची शिफारस आहे.

६) शासकिय रुग्णालयांमध्ये मुलभूत सोयीसुविधा व औषधे पुरविणे

समितीपुढील साक्षी दरम्यान विभागाने सध्या सर्व गट मिळून २४ टक्के पदे रिक्त असून त्यामध्ये डॉक्टरांची १५ टक्के पदे रिक्त असल्याचे समितीच्या निदर्शनास आणले. एम.बी.बी.एस डॉक्टरांना सेवेत येण्यापूर्वी एक वर्षाचा बॉन्ड द्यावा लागतो त्यामुळे दरवर्षी २५० ते ३०० उमेदवार मिळतात असेही समितीच्या निदर्शनास आणले गेले. परंतु, ही तात्पुरती व्यवस्था असून बॉन्ड संपल्यानंतर कोणताही उमेदवार ग्रामीण स्तरावर काम करण्यास इच्छूक नसतात असे समितीचे मत आहे. खाजगी रुग्णालये व शासकीय रुग्णालयाची तुलना करतांना शासकीय रुग्णालयात काही ठिकाणी योग्य मुलभूत सोयी सुविधा, प्रशिक्षित डॉक्टर व इतर सुविधा खाजगी रुग्णालयापेक्षा अधिक चांगल्या असताना सुध्दा कार्यक्षमतेतील कमी असलेल्या सोयीसुविधांचा योग्य प्रकारे वापर करण्याचा अभाव यामुळे शासकीय रुग्णालयांची अवस्था बिकट होत चालली आहे. याकरिता शासकीय रुग्णालयात काम करणाऱ्या डॉक्टरांना आर्थिक व इतर सोयी सवलती देण्यात याव्यात व त्याचबरोबर डॉक्टरांच्या सेवेचे मूल्यमापन रुग्णांकडून करून त्याचा अहवाल शासनास देण्यात यावा व त्याप्रमाणे जिल्हास्तरीय रुग्णालये सशक्त करण्यात यावी तसेच जिल्हा रुग्णालयाचा स्तर वैद्यकीय महाविद्यालयासारखा उंचाविण्याकरीता विशेष कार्ययोजना आखण्यात यावी अशीही समितीची शिफारस आहे.

७) छत्रपती शिवाजी महाराजांच्या काळातील ग्रंथसंपदांचे जतन करण्यासंदर्भात उपाययोजना करणे

राज्यात अनेक ठिकाणी ग्रंथालये आहेत. पुण्यातील मराठी ग्रंथ सभा या संस्थेकडे सन १८७३ पासून तसेच पेशवे कालीन व छत्रपती शिवाजी महाराजांच्या काळातील काही महत्वाची ग्रंथसंपदा जतन केलेली आहे. मात्र कालानुरूप या ग्रंथामधील पाने जीर्ण होऊ लागली असून वाळवी व इतर कारणामुळे या संस्थेला आता त्यांचे जतन करणे शक्य होणारे नाही. हे वाडःमय अतिशय पुरातन असून अत्यंत महत्वाचे आहे. यामुळे त्यांचे जतन करण्याच्या संदर्भात शासनाने तातडीने उपाययोजना करण्यात यावी व केलेल्या कार्यवाहीची माहिती समितीला ३ महिन्यात देण्यात यावी अशी समितीची शिफारस आहे.